

ТИПОЛОГИЯ И СЕΜΑΝТИКА
НА ИЗОБРАЖЕНИЯТА НА ХЕРΜΕС-ΜΕΡΚУРИЙ
ВЪРХУ НУМИЗМАТИЧНИТЕ ПАΜΕΤНИЦИ
ОТ ПРОВИНЦИИ ДΟΛНА ΜΙΣΙΑ И ΤΡΑΚΙΑ

Божидар Драганов

TYPOLοGY AND SEMANTICS OF THE IMAGES
OF HERMES-MERCURY ON THE NUMISMATIC
MONUMENTS OF PROVINCES MOESIA INFERIOR
AND THRACE

Bojidar Draganov

Abstract: *The reverses of the Greek Imperial coins present a variety of types, ranging from usual representations of all the great deities to subjects of purely local interest. Hermes is the messenger of gods, the bringer of dreams, the god of flocks and herds, and of the market-place. The Roman Mercury is perceived mostly as a god of commerce, trade and profit. That's why he is pictured with a purse in his hand and his name is linked with Latin words "merx" – "merchandise" and "mercor" – "buy". On the conventional reverses types the god is represented in the well-known Roman iconography – upright, nude or with mantle, wearing petasus, and carrying a purse and a caduceus. Frequently next to him are depicted altar and his sacred animals – ram, he-goat and cock. Sometimes Hermes-Mercury is shown with a foot on a helm or ram's head or sitting on a rock. On local or pseudo-autonomous coinage of provinces Moesia Inferior and Thrace he can be seen together with Orpheus and Eurydice, with Infant Dionysus, depicted riding on a ram, like an „Ερμής Δισκοβόλος“ or like an ithyphallic herm.*

Keywords: *Hermes-Mercury, Coins, Moesia Inferior, Thrace, Typology, Roman Archaeology.*

Нумизматичните паметници са важен аспект при проучването на даден религиозен култ през римската епоха, чрез който е възможно да се извлече голямо количество ценна информация. Разбира се, тук трябва да се вземат под внимание някои от спецификите на нумизматичната проблематика, както и да не се предверяваме на всеки отделен паметник. Изображенията на дадено божество върху реверсните типове на някоя монетарница, невинаги са атестат за разпространението на неговия култ в градската територия. Присъствието му върху монетите може да се дължи на държавна политика, възраждане на митологични паралели, „модни“ тенденции или чисто индивидуални религиозни предпочитания на императора, или градския магистрат. Ето защо при проучването на тези паметници трябва да се подхожда внимателно, защото невинаги количественият показател на конвенционалните изображения е най-коректен. Понякога една псевдоавтономна монета или реверсно изображение със строго специфична локална иконография съдържа много голяма информация, отколкото серия от широко разпространени монетни типове.

В провинции Тракия и Долна Мизия около 30 града сечат бронзови монети, като се наблюдава удивително еднообразие и повторение на монетните типове. Различните градове употребяват в монетосеченето си голям процент общи реверсни изображения-типове, представящи преди всичко традиционни гръко-римски божества в стандартната им иконография (Зевс на трон или прав със светкавица, Хера с патера и жезъл, Деметра с факла и класове, Аполон с патера и лаврова клонка, Артемида ловджийка, Дионис с кантарос и тирс, Асклепий с увита около тояга змия, Хермес с кесия и кадуцей и т.н.). Тези изображения се превръщат в общоприети шампи като се сменят единствено етниконите. Това е лесно обяснимо като се има предвид, че в повечето случаи става дума за монетната продукция

на нови римски градове, без традиции в монетосеченето. Старите малоазийски политии (Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis, Odessus, Mesembria, Anchialos, Apollonia, Byzantium) с монетарни традиции в предримската епоха, употребяват повече гръцки и местни сюжети, но делът на конвенционалните гръко-римски божества в монетната им иконография също е твърде голям (Драганов 2006: 168 – 169).

Сред нумизматите до 70-те години на XX век е широко разпространено становището, че всеки град, чието име е изписано върху монетните емисии, има собствена монетарница, където са изработвани необходимите количества печати и монети. През 1972 г. К. Kraft, изследвайки монетосеченето в Мала Азия, представя съвсем нова система на градското монетосечене, която може да бъде приложена в повечето провинции, включително и в Долна Мизия и Тракия. Той открива явни стилови сходства сред монетите на различните градове, които най-вероятно са сечени с едни и същи лицеви печати. Това е предпоставка да се предположи, съществуването на определен брой регионални ателиета, както стационарни, така и подвижни, които се различават по своя стил и снабдяват с монети и печати по няколко съседни града за определен период от време (Kraft 1972: 57). Така например при анализа на римското градско монетосечене в Долна Мизия и Тракия се констатира общи иконографски типове, общи лицеви печати, общи гравьори и близки стилови сходства, като наблюденията показват, че съседните градове имат повече общи иконографски шампи. Впечатление прави фактът, че градовете копират някои иконографски типове от централната римска монетарница, но много повече копират конвенционалните изображения един от друг. Избирането и поръчването в едно ателие на еднакви сюжети с конвенционални божества, води до унификацията на монетните дизайни на градовете. Честата употреба на дизайнерите-шампи може да се обясни с обстоятелството,

че те са лесно разпознаваеми от всички слоеве на населението. Но монетната иконографска мода, подчинена на установената за историческия период естетика, включва, както конвенционалните изображения на божествата, така и техни по-редки нестандартни типове. Те се срещат върху монетите само на един или рядко на няколко града, като вероятно са плод на гравьорски инвенции и хрумвания, породени от типични местни религиозни представи или статуарни (монументални) паметници (Драганов 2006: 168 – 169).

За основа на изградената типология са използвани около 220 реверсни печата с изображения на Хермес или неговите атрибути, сечени от градовете в Долна Мизия и Тракия. В действителност, техният брой е много по-голям, тъй като често се появяват множество емисии, при които се комбинират различни лицеви и реверсни печати. Представената тук извадка със сигурност не е пълна, като доказателство за това е фактът, че поради засилената иманярска дейност, в „Internet – аукционите“ от цяла Европа непрекъснато се появяват неизвестни до момента на изследователите монетни типове.

Хермес често е представян твърде стандартно върху монетите от източните римски провинции, като това е валидно в голяма степен и за Долна Мизия и Тракия. Условно, изображенията на бога върху монетите от двете провинции, могат да бъдат диференцирани в три отделни групи:

- I – конвенционални изображения;
- II – изображения с локален характер;
- III – изображения върху псевдоавтономни монети.

И трите групи са строго специфични, като от всяка една от тях е възможно да бъде извлечена интересна информация за характера и разпространението на култа. Те се базират, както на моделите, обосновани върху имперската образна пропаганда, така и върху мест-

ната култова семантика, преплетена със съответните реминисценции във възприятията.

I. В общ план „конвенционалните изображения“ са пряко повлияни от елинистическите статуарни паметници, чиито копия са широко разпространени през римската епоха. Реверсните типове с „конвенционални изображения“ на Хермес могат да бъдат разделени на няколко групи, които се срещат повсеместно сред повечето провинциални монетарници в Империята. Това са:

- I.1. – Хермес прав, гол, с кесия и кадуцей;
- I.2. – Хермес седнал (почиващ си) върху скала;
- I.3. – Бюст на Хермес;
- I.4. – Кадуцей.

I.1. Върху 2/3 от реверсните печати с изображения на Хермес, които произхождат от монетарниците на Долна Мизия и Тракия, е представен един и същ конвенционален тип: „*Хермес прав, гол, с небрежно прехвърлена през ръката му хламида, държащ двата основни атрибута – кесия и кадуцей*“. Този тип се открива върху печатите на всички монетарници от вътрешността на провинциите, които регулярно секат монети с изображението на бога и същевременно отсъстват или се срещат сравнително рядко сред тези, произхождащи от монетарниците по западно-понтийското и северноегейското крайбрежие, където предримските монетарни традиции са силно застъпени. Прието е, че възникването на типа *Хермес прав с кесия и кадуцей* е пряко свързано с творчеството на Мирон (Щербакова 1983: 90). Съществува и схващането, че римският *Hermes Kerdos* (на гръцки *κέρδος* означава *придобивка, облага, печалба, изгода*) представя *Ερμῆς Κριοφόρος*, а атрибутите като „*marsupium*“-а, (добавен от римляните в иконографията на Меркурий) и „*caduceus*“-а символизируют печалбата и благоденствието, но също и Хермес-Меркурий като пратеник и

медиатор между хора и богове (Siebert 1990: 373 – 374). Вариантът *Хермес с хламида през лявото рамо* се среща повсеместно из цялата Римска империя, като стиловият анализ на паметниците с висока художествена стойност показва прякото влияние на произведенията на Поликлет, на неговата школа или на неговите наследници. Разбира се, в някои от иконографските модели се откриват аспекти, характерни за творбите на Праксител и Лизип (Menzel 1970: 228 – 229). Въпреки повсеместното си разпространение, този реверсен тип не е унифициран, а притежава своите стилови, иконографски и локални специфики. Констатирането на тези специфики в повечето случаи е затруднено поради факта, че количеството на публикуваните с илюстрации монети е крайно недостатъчно. В по-старите корпуси са описани доста на брой монети, но малко от тях са илюстрирани, като в най-добрия случай са представени по няколко лицеви печата (Драганов 2006: 171). Именно поради липсата или лошото качество на изображенията, понякога е трудно да се разбере дали Хермес е наметнат с хламида и дали тя е увита около ръката му, или се спуска от рамото му.

Така например, обикновено Хермес държи кесията в дясната си ръка, а в лявата, през която е праметнат краят на хламидата, държи опрян на рамото кадуцей. Но тази основна схема търпи множество вариации:

– възможно е богът да е представен без хламида – върху монети от **Nicopolis ad Istrum** (Мушмов 1912: № 1017; Pick, Regling 1910: № 1376; Varbanov 2005a: № 2240); **Pautalia** (Ruzicka 1932-1933: № 723; Varbanov 2005b: № 5121); **Serdica** (Мушмов 1926: № 414; Varbanov 2005c: № 2198); **Augusta Traiana** (Varbanov 2005b: № 906); **Deultum** (Jurukova 1973: № 25; Драганов 2006: № 111; Varbanov 2005b: № 2121); **Hadrianopolis** (Юркуова 1987: № 297; Varbanov 2005b: № № 3541, 3653); **Bizye** (Мушмов 1912: № 3513; Jurukova

1981: № 146; Varbanov 2005b: № 1583) или хламидата да е праметната през двете му рамене – **Tomis** (Мушмов 1912: № 1847; Varbanov 2005a: № 4732);

– без кесия – **Marcianopolis** (Pick, Regling 1910: № 739; Varbanov 2005a: № 1194); **Tomis** (Мушмов 1912: № 1849; Varbanov 2005a: № 4731); **Augusta Traiana** (Varbanov 2005a: № 986); **Deultum** (Jurukova 1973: № 515; Драганов 2006: № 1982; Varbanov 2005b: № 3069);

– без кесия и хламида (само с кадуцей) – **Byzantium** (Schönert-Geiss 1972: № 1602; Varbanov 2005b: № 1836);

– без хламида и кадуцей (само с кесия) – **Bizye** (Jurukova 1981: № 16; Varbanov 2005b: № 1426);

– възможно е кадуцей да сочи надолу – **Deultum** (Jurukova 1973: № 332; Драганов 2006: № 1144); **Hadrianopolis** (Юркуова 1987: № 297; Varbanov 2005b: № 3541) или напред – **Bizye** (Мушмов 1912: № 3513; Jurukova 1981: № 146; Varbanov 2005b: № 1583);

– върху реверса на монета от **Nicopolis ad Istrum** (Varbanov 2005a: № 3221), Хермес държи в лявата ръка кадуцей, а в дясната – скипър, вместо кесия; подобна е и схемата при монета от **Maroneia** (Schönert-Geiss 1987: № 1734; Varbanov 2005b: № 4139), където в дясната ръка богът държи кадуцей, а в лявата рог на изобилието;

– единствено върху монета от **Pautalia** (Ruzicka 1932-1933: № 721; Varbanov 2005b: № 5118), богът не е гол, а е облечен в пътническа дреха *paenula*;

– рядко срещана, единствено върху монети на **Marcianopolis** (Pick, Regling 1910: № 1146; Varbanov 2005a: № № 1992, 2095) и **Serdica** (Varbanov 2005c: № 2376), е схемата, при която богът не е представен *en face*, а е обърнат гърбом надясно.

Освен обичайните знаци (**Ε, Є, Δ, Ρ, Ω**), които се свързват с различните монетарници, легати, магистрати и емисии, до изправения Хермес често са изобразени разнообразни

предмети, божествени атрибути и животни. Най-често заедно с бога са представени неговите свещени животни – петелът и овенът. Иконографската схема на изправена или седяща фигура на Хермес-Меркурий, до която са изобразени петел, овен, козел или някое друго животно, се появява в римското градско монетосечене в периода на управлението на Траян, като в глиптиката нейното репрезентиране датира от началото на II в. сл. Хр. (Sena Chiesa 1966: 137 – 138). И докато при овена прозират традициите на архаичното гръцко изкуство, то петелът се третира като римско нововъведение в иконографията на Хермес-Меркурий (Юрукова 1987: 45):

– изображения на петел в краката на Хермес се откриват върху реверсните печати на **Nicopolis ad Istrum** (Pick, Regling 1910: № № 1341, 1548, 1692; Varbanov 2005a: № № 2220, 3060, 3362, 3675, 4035); **Marcianopolis** (Pick, Regling 1910: № № 988, 1045; Varbanov 2005a: № № 1732, 1763); **Tomis** (Мушмов 1912: № № 2081, 2155; Pick, Regling 1910: № № 3068, 3429; Varbanov 2005a: № № 5170, 5204, 5337, 5602); **Pautalia** (Ruzicka 1932-1933: № № 329, 567; Varbanov 2005b: № № 4764, 5130); **Serdica** (Мушмов 1926: № № 409, 527; Varbanov 2005c: № № 2189, 2415); **Philippopolis** (Мушмов 1924: № 159; Varbanov 2005c: № 910); **Augusta Traiana** (Schonert-Geis 1991: № № 132, 489; Varbanov 2005b: № № 906, 985, 1344); **Deultum** (Jurukova 1973: № № 99, 152; Драганов 2006: № № 425, 709, 1126; Varbanov 2005b: № № 2301, 2362, 2403, 2710); **Hadrianopolis** (Юрукова 1987: № 353; Varbanov 2005b: № 3546) и **Maroneia** (Мушмов 1912: № 3968; Varbanov 2005b: № 4128);

– изображения на овен в краката на Хермес се наблюдават върху реверсните печати на **Nicopolis ad Istrum** (Мушмов 1912: № 1019; Pick, Regling 1910: № 1305; Varbanov 2005a: № 2623); **Tomis** (Мушмов 1912: № 1899; Varbanov 2005a: № 4842); **Anchialos** (Муш-

мов 1912: № 2864; Varbanov 2005b: № 363) и **Hadrianopolis** (Юрукова 1987: № 129; Varbanov 2005b: № № 3318, 3653);

– петелът и овенът са представени заедно в краката на бога върху монета от **Serdica** (Мушмов 1926: № 526; Varbanov 2005c: № 2414).

Понякога до изправения Хермес са изобразени различни предмети (палмова клонка, колона, жертвеник), като вследствие на това се наблюдават и съответните иконографски изменения в конвенционалната схема:

– палмова клонка е представена вляво от бога, върху реверса на монета от **Plotinopolis** (Varbanov 2005c: № 1773), а присъствието ѝ, освен като монетен знак, може да бъде обяснено и със засилващото се източно влияние;

– върху монети от **Nicopolis ad Istrum** (Pick, Regling 1910: № 1928; Мушмов 1912: № № 1203, 1461; Varbanov 2005a: № № 3889, 3960) до Хермес е изобразен горящ жертвеник, като при различните изобразителни схеми е възможно богът да държи патера вместо кесия или кадуцей да не е подпрян на лявото му рамо, а да е поставен напречно над жертвеника;

– върху монети от **Marcianopolis** (Мушмов 1912: № 456; Pick, Regling 1910: № № 637, 638, 1146; Varbanov 2005a: № № 978, 979, 1992) и **Pautalia** (Ruzicka 1932-1933: № 330; Varbanov 2005b: № 4765) до Хермес е изобразена колона. Възможно е тя да бъде увенчана с птица или освен кадуцей над нея, богът да държи и вейка.

I.2. Най-близкият паралел на другия конвенционален тип: „*Хермес гол, с петасос на главата, седнал върху скала, с крилат кадуцей в ръка*“ е статуята на бога от Херкуланския музей, която е римско копие на елинистическа творба, приписвана на Лизип. Този иконографски модел е по-рядко застъпен от предходния, но се среща в доста от провинциалните монетарници. В Долна Мизия и Тра-

кия реверсни монетни печати с такова изображение секат монетарниците на **Histria**¹; **Tomis** (Мушмов 1912: № 1848; Pick, Regling: № № 1910, 2649; Varbanov 2005a: № № 4734, 4735); **Anchialos** (Мушмов 1912: № 2839; Münzer, Strack 1912: № № 517, 601, 642, 643; Varbanov 2005b: № № 251, 365, 503, 616, 617); **Pautalia** (Varbanov 2005b: № № 4456, 4766); **Philippopolis** (Мушмов 1924: № № 300, 395; Varbanov 2005c: № № 1170, 1421); **Hadrianopolis** (Юрукова 1987: № 119; Varbanov 2005b: № 3323) и **Perinthus** (Мушмов 1912: № № 4480, 4522; Schönert 1965: № № 420, 442; Varbanov 2005c: № № 126, 154). Описаният тип често се пресъздава без промяна, като единствено при монетарницата на Anchialos се наблюдава разнообразие в сравнение със стандартната схема. При един от реверсните типове, Хермес не седи върху скала, а върху *cippus* – „граничен стълб“. При друг, вместо да държи кадуцей в ръка, свири на лира.

I.3. „Бюст на Хермес“ върху реверса на императорските монети се среща единствено в емисиите на **Marcianopolis** (Varbanov 2005a: № 700) и **Hadrianopolis** (Юрукова 1987: № 156; Varbanov 2005b: № 3263), като прави впечатление, че богът е без петасос, а само при монетата от Hadrianopolis зад лявото рамо се забелязва краят на кадуцей. Този тип е характерен основно за псевдоавтономните монети.

I.4. „Кадуцейат“ като конвенционално реверсно изображение се среща основно върху печатите на малоазийските политии – **Tomis** (Мушмов 1912: № 1791; Varbanov 2005a: № 4629); **Dionysopolis** (Христова, Жеков 2006: № 15; Varbanov 2005a: № № 422, 463); **Byzantium** (Мушмов 1912: № 3352; Schönert-Geiss 1972: № № 1359, 1621; Varbanov 2005b:

№ № 1650, 1825) и **Sestus** (Мушмов 1912: № 5544; Varbanov 2005c: № 2723), които и в предримския период секат монети, върху които е представен Хермес или атрибутите му. Във вътрешността на Тракия единствено **Hadrianopolis** пуска емисии, върху реверса, на които е изобразен кадуцей, но той е представен заедно с други божествени атрибути – кесия (Юрукова 1987: № 672; Varbanov 2005b: № 3751), змия и рог на изобилието (Мушмов 1912: № 2723; Varbanov 2005b: № 3752). По правило, атрибутите на божествата се поставят обикновено върху реверса на монетите с дребен номинал (Драганов 2006: 168), като такава тенденция се наблюдава и при конвенционалното изображение на кадуцей в градското монетосечене на Долна Мизия и Тракия.

II. В групата на изображенията с локален характер се вписват тези реверсни типове, чиито сюжети са свързани по някакъв начин с определена провинциална монетарница или градски център. Те могат да третират конкретна митологична сцена, архитектурен паметник (храм), статуя или монументален релеф. По правило те се срещат само върху монетите на един или рядко на няколко града, чиито монетарници имат пряка връзка една с друга, като някои от композициите са уникални по своя характер. В Долна Мизия и Тракия могат да бъдат дефинирани няколко такива локални типа с изображения на Хермес:

II.1. Реверсният тип с изображение на „Хермес, Орфей и Евридика“ се среща единствено върху няколко емисии на **Hadrianopolis** от времето на Гордиан III (Юрукова 1987: № 449; Varbanov 2005b: № 3785). Общата характеристика на изображението напомня един известен релеф на античната пластика, датиран във втората половина на V в. пр. Хр., от който до нас са достигнали три копия, като най-близко до оригинала е т. нар. „Неаполитански релеф“. За разлика от монументалния паметник, върху реверсните печати на моне-

1 Münzen und Medaillen Deutschland, Auction 16 (19/05/2005), 116. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10835/> (достъпен 14 април, 2019).

тите откриваме три дребни фигури, разположени в отреза и в полето, вляво и вдясно от Орфей и Хермес. Присъствието на тръстикови клончета, като атрибути, и полулегналото им положение, дава основание на изследователите да интерпретират трите миниатюрни изображения като персонификация на три речни божества. Аргументирайки се с митологичния сюжет, В. Pick ги възприема като олицетворение на трите подземни реки – Пирифлегетон, Ахерон и Кокитос (Pick 1898: 138 – 140), но цялостният анализ на градското монетосечене на Хадрианопол подсказва, че това всъщност са трите речни божества – Хеброс, Тонзос и Артескос (Юрукова 1987: 67 – 69). Според Й. Юрукова, в римската епоха, свързаните с представите за отвъдния свят образи на Орфей, Хермес и Евридика характеризират предимно надгробните паметници и стели. От подобен паметник, чиято иконография е съобразена с вложените в нея нови идеи, адаптирани към религиозно-естетическите вкусове на местното население, е заимствана и композицията на монументалния релеф, който се предполага, че е бил част от градската среда на Hadrianopolis (Юрукова 1982: 8 – 10).

II.2. „Хермес с малкия Дионис“ се среща върху монети на **Anchialos** (Münzer, Strack 1912: № 427; Varbanov 2005b: № 76) и **Pautalia** (Ruzicka 1932 – 1933: № 516; Varbanov 2005b: № 4944), като единствената разлика помежду им е, че при монетата от Pautalia богът държи кадудей в дясната ръка.

Детайлният анализ на въпросните монетни изображения, кара някои изследователи да предположат, че и в двата града през II – III в. сл. Хр. съществуват реплики на гръцки оригинали, които възпроизвеждат повече или по-малко достоверно един сюжет, разработен първоначално от Праксител, който придобива широка известност и впоследствие става обект за подражание и на други творци от не-

говия кръг. При съпоставката на дискутираните монетни типове с други паметници, третиращи същата тематика – фрагмент от статуя от Ratiaria (Найденова 1988: 25 – 26, обр. 1) и бронзова статуетка от Oescus (Велков 1925: 250 – 251, обр. 67; Ognenova-Marinova 1975: 96, № 91), може да бъде допуснато съществуването на две копия на този иконографски модел, произхождащи от земите на Мизия и Тракия, чиято съществена отлика идва от положението на ръката на Хермес. При едното тя е вдигната нагоре и държи кадудей, а при другото е спусната надолу и най-вероятно атрибутът в нея е същият (Найденова 1988: 26).

II.3. Реверсен тип с изображение на „*Ερμῆς Δισκοβόλος*“ се среща върху монети на **Pautalia** (Ruzicka 1932 – 1933: № № 15, 166; Varbanov 2005b: № № 4376, 4505) и **Philippopolis** (Мушмов 1924: № 169; Колев 1992: № 1; Varbanov 2005c: № 924). Подобни изображения се откриват и върху монети на Amastris и Bithunium (Claudiopolis) в малоазийската провинция Bithynia et Pontus. Често е изказвано мнението, че всички тези монетни типове пресъздават статуарни образци на римски копия от широко известния в древността бронзов оригинал, дело на аргоския скулптор Навкидес, датиран в V в. пр. Хр. (Герасимов 1931 – 1934: 129, бел. 4; Колев 1992: 121 – 122). Още Т. Герасимов обосновава предположението си, че изображението върху филипополските монети е заимствано от мраморно копие на статуя на „*Ερμῆς Δισκοβόλος*“ – част от декорацията на стадиона във Philippopolis. Като доказателство за статуарния характер на предаденото изображение се акцентира върху арата и урната, чиято функция е определена като подпорно-конструктивна (Герасимов 1958: 289 – 290).

II.4. Реверсен тип с изображение на „Хермес, стъпил върху скала“ е засвидетелстван върху монети на **Nicopolis ad Istrum** (Мушмов 1912: № № 1293, 1367, 1517; Pick,

Regling 1910: № № 1753, 1849, 2057; Varbanov 2005a: № № 3545, 3761, 4202) и **Marcianopolis** (Мушмов 1912: № № 691, 868; Pick, Regling 1910: № № 951, 1209; Varbanov 2005a: № № 1668, 1669, 2107). При някои от емисиите се наблюдават известни иконографски изменения, които не променят композицията, а по-скоро обогатяват символната ѝ характеристика. Възможно е богът да бъде представен, стъпил не върху скала, а върху шлем или глава на овен. Като цяло изображенията върху посочените реверсни типове са пряко повлияни от иконографската схема „Хермес, връзващ сандала си“, който е достигнал до нас чрез множество римски мраморни копия, но оригиналът му е от бронз и е приписван или на Лизиповата школа, или на самия Лизип (Филов 1910 – 1911: 74 – 77).

Обикновено, когато дадено изображение се среща само върху монетите на един или по-рядко няколко града, чиито монетарници имат допирни точки в стилово и иконографско отношение, нумизматите и изследователите имат навика да предполагат наличието на подобни статуарни или архитектурно-монументални паметници в границите на съответния град. Разбира се, без наличието на допълнителни археологически или изворови данни ние не може да бъдем абсолютно сигурни в това съждение, но не е коректно и да го игнорираме напълно. До нас са достигнали поне пет римски копия на елинистическия оригинал „Хермес, връзващ сандала си“, като торсо от една такава мраморна статуя е открито дори в главния административен град на провинция Тракия – Perinthus (Kalinka 1898: 119 – 120, № 21). Подобно изображение се открива единствено върху монетите на град Sybrita в Крит, което кара Богдан Филов да предположи, че поради рядкостта на въпросния монетен тип, той надали е гравьорски привнесен в Marcianopolis, а най-вероятно е зает от някоя статуя, намираща се в един от двата града (Филов 1910 – 1911: 77).

II.5. Иконографски рядката статуя на „Хермес, подпрян на колона“, която също е реплика на гръцки оригинал е експонирана върху реверса на монети от **Marcianopolis** (Pick, Regling 1910: № 976; Varbanov 2005a: № № 1612, 1667), **Deultum** (Jurukova 1973: № 482; Драганов 2006: № 1662a; Varbanov 2005b: № 3002) и **Hadrianopolis** (Юркова 1987: № № 539, 682, 683; Драганов 2006: 127 – 128, бел. 70; Varbanov 2005b, № № 3809, 3923), като при екземплярите от последната монетарница е възможно колоната да бъде заменена с херма. Тялото на бога е с подчертана мускулатура, което от своя страна го отдалечава от оригиналния прототип на класическото гръцко изкуство, но положението на краката и подпората (във форма на херма или колона) са сигурни белези, разкриващи статуарния характер на този монетен тип (Юркова 1987: 46).

II.6. В Долна Мизия и Тракия реверсни типове, върху които е представен „Храм със статуя на Хермес“ се срещат единствено върху монетите на **Philippopolis**. Разбира се, пресъздаването на архитектурни и статуарни паметници върху реверсните типове на монетите не е сигурен атестат за действителното им присъствие в градска среда. Но фактът, че върху серия от монети на императори, управлявали последователно, откриваме един и същ иконографски мотив, е несъмнено доказателство, че във Philippopolis, в края на II – първата четвърт на III в. сл. Хр., със сигурност съществува храм на Хермес. По своята архитектура, храмът, представен върху емисиите на Септимий Север, Каракала и Гета е тетрастилен (Мушмов 1924: № № 284, 336, 432, 442; Varbanov 2005c: № № 1129, 1257, 1549), докато този върху монетите на Елагабал може да бъде хексастилен (Varbanov 2005c: № 1663) или октостилен (Мушмов 1924: № 467), което е предпоставка за предположението, че по негово време е възможно

храмът да е бил ремонтиран или преустроен (Драганов 2012: 41 – 42).

Върху реверса на една рядка монета от **Pautalia**, сечена по времето на Комод е представена „Едикула със статуя на Хермес“ (Филипова 2003: 71 – 72). Едикулите имат предназначението да приютяват статуята на божеството и имат вид на миниатюрен храм. Те могат да бъдат разположени самостоятелно или в центъра на определен храмов комплекс, а функциите им се припокриват с представата за съвременен параклис. Като цяло, едикулата не е особено разпространено изображение върху градското монетосечене на Долна Мизия и Тракия (Юркова 1987: 79), ето защо не е учудващо, че посочената емисия е единствената в двете провинции, представяща едикула със статуя на Хермес и една от малкото с арковидно оформен фронтон (Филипова 2003: 71 – 72).

II.7. Типът „Хермес, яздец овен“ се среща върху монети от **Pautalia** (Мушмов 1912: № 4356; Ruzicka 1932 – 1933: № 781; Varbanov 2005b: № 5379) и **Philippopolis** (Мушмов 1924: № 460; Varbanov 2005c: № 1563), като несъмнено тук трябва да бъдат потърсени местни религиозно-иконографски тенденции, пряко повлияни от аналозите с Тракийския конник. Счита се, че типът *Хермес-Меркурий в иконография, наподобяваща Тракийския конник*, е уникален за провинция Тракия, като освен в посочените нумизматични примери, го откриваме върху каменните статуетки от Мламолово, ареала на **Pautalia** (Добруски 1901: 785 – 787, № 97, обр. 56), както и от **Serdica** (Kazarow 1929: 322 – 323, № 5, abb. 31), оброчната плочка от (Горна) Ковачица, Берковско (Филов 1913: 332, обр. 261; Filow: 1914: 424, abb. 7) и глинения модел за калъп от вилния комплекс „Чаталка“ (Буюклиев 1972: 191 – 193, № 4, обр. 4);

Разглежданата малка група, представя Хермес и Тракийския конник в един общ

контекст. Това са по-скоро единични паметници, възникнали въз основа на чисто индивидуални или локални възприятия. Идеята за божеството-конник е така силно вгнездена в тракийското общество, че дори и вестносецът на боговете и покровителят на търговията и кражбата – Хермес-Меркурий започва да бъде изобразяван, яздец овен или козел.

Анализирайки някои от гореспоменатите паметници на Хермес, още В. Добруски (Добруски 1901: 785 – 787) и Г. Кацаров (Kazarow 1929: 322 – 323) отбелязват общите черти на тази иконографска схема с изображенията на Тракийския конник. Според тях странната иконография на Хермес е трудно обяснима с характерните особености на култам и може да се изтълкува единствено с влияние на иконографията на Тракийския конник, считайки я за създадена именно в Тракия. По този начин Херосът и *Ἐριψ Νόμιος* се обединяват в локално тракийско божество, покровител на пастирите, стадата и по-специално на овцевъдството (Буюклиев 1972: 193; Колев 1989: 181).

И действително изображенията на яздец Хермес-Меркурий са рядкост, но все пак не се срещат единствено на територията на тракийските римски провинции. Иконографски сходства могат да бъдат открити с някои паметници от съседните провинции **Moesia Superior** и **Raonia Inferior**. Оттам произхождат няколко бронзови статуетки на Хермес-Меркурий, при които долната част на тялото наподобява това на ездач. Тази поза е често срещана в иконографията на Тракийския конник, пресъздавана върху паметниците на бронзовата пластика. За съжаление, в нито един от случаите не е запазено животното, възседнато от Хермес-Меркурий (Величковић 1972: 29 – 30, № № 27 – 29). В **Aquincum**, **Raonia Inferior** (дн. Будапеща) е открит и глинени калъп, който силно наподобява този от „Чаталка“ (Буюклиев 1972: 191 – 193, № 4, обр. 4, 5; Владкова 2009: 48 – 49). От нумиз-

матичните кабинети на музеите в Берлин, Кьолн, Мюнхен, ХанOVER, Копенхаген и Виена са познати няколко геми, представлящи Меркурий, язdec овен или квадрига, теглена от овни. В стилово отношение най-близо до паметниците от Тракия може да бъде посочен един надгробен олтар от Velletri, отстоящ на около 40 км от Рим. Подобна иконографска схема се наблюдава и върху мозайка, съхранена *in situ* във вила в близост до античната Urba (дн. Orbe, Швейцария), изобразяваща дните от седмицата под формата на митологичните им покровители – Луна – понеделник; Марс – вторник; Меркурий – сряда; Юпитер – четвъртък; Венера – петък; Сатурн – събота и Сол – неделя. В този цикъл Меркурий е представен, възседнал овен, но иконографията е подвластна на западните традиции и трудно би могла да се идентифицира с тази на Тракийския конник (Simon, Bauchhenss 1992: 513, 519, 544, № № 139 – 146, 232, 457; Stewart 2003: 99, fig.17).

II. 8. Реверсният тип „Итифалическа херма“ се среща изключително рядко в емисиите на римското градско монетосечене в разглеждания ареал. За сметка на това през елинистическата епоха, той е популярен сред монетарниците на северноегейските острови – Самотраки и Имброс, както и на Sestus на Тракийски Херсонес (Мушмов 1912: № 5537). Това може да се обясни с факта, че остров Самотраки е пряко свързан с почитането на Хермесовия култ, а аверсните и реверсните изображения, върху иначе спорадичните емисии, могат да бъдат разглеждани като отражение на загадъчността, с която е обвита Самотракийската мистериалност.

През елинистическата епоха, на о-в Имброс продължава да бъде почитан Хермес-Имбрамос (местна хипостаза на Самотракийския Кабир – Хермес Кадмилос), в който К. Керенуї открива множество реликти от предходните епохи (Kerenuї 1996: 133).

Ето защо не е случайно, че върху реверса на повечето достигнали до нас автономни бронзови монети, емитирани след средата на IV в. пр. Хр., откриваме изображения на итифалически Хермес, заедно с различни предмети и божествени атрибути – кадуцей, патера, клонче, жертвеник, триножник за благоухания (*thymiaterion*) и др. (Мушмов 1912: № № 5623 – 5628).

През римския императорски период единствено Август пуска в обръщение няколко монетни серии, като върху реверса на една от тях е изобразена итифалическа херма на Хермес-Имбрамос (Varbanov 2005c: № 2736).

III. Въпреки че върху лицевата страна на т. нар. „псевдоавтономни“ монети, липсва обичайният образ, име и титли на римския император, те са сечени под надзора на централната власт и затова е прието в научната литература да се наричат по този начин. По правило са от малък номинал, изработвани са от бронз и имат две характерни особености. Първата от тях е ярко подчертаният пропаганден и престижен характер. По решение на градската управа се поставят собствени, т. е. специфични за града изображения, свързани с местни религиозни представи: обикновено алегорични изображения на митичния главен бог – основател или покровител на града, а на реверса – неговите атрибути и свещени животни с името на града, предадено на гръцки език. Втората особеност е изпълняването на определени икономически функции – частично задоволяване на нуждите на местния стоково-паричен оборот, който се нуждае от дребни ежедневни плащания. Ето защо тези чужди на колективните находки монетни знаци циркулират главно в очертаната конкретна градска територия. Именно от двете характерни особености – малък номинал, предназначен за нуждите на местния пазар и специфични за съответния град изображения – идва представата за „автономния“ характер

на това монетосечене (Юрукова 1987: 14 – 16; Колев 1989: 165 – 166).

В Долна Мизия и Тракия псевдоавтономни монети с изображения на Хермес или неговите атрибути (кадуцей или херма) сечат градовете **Tomis** (Pick, Regling 1910: № № 2545, 2546, 2554; Мушмов 1912: № № 1775, 1776, 1778); **Mesembria** (Манов 1999: 11 – 13; Карайотов 2000: 78); **Byzantium** (Schönert-Geiss 1972: № № 1976, 1992 – 2008); **Perinthus** (Мушмов 1912: № 4392; Schönert 1965: № № 74, 182 – 189); **Philippopolis** (Колев 1989, № № 6 – 10); **Hadrianopolis** (Юрукова 1987: № 702; Кожухаров 1990: 13 – 14) и **Bizye** (Мушмов 1912: № 3446; Jurukova 1981: № 175). Както се вижда от пръв поглед, това са градове, които са или „малоазийски политии“ с традиции в монетосеченето още в предримската епоха (Tomis, Byzantium, Perinthus), или градове във вътрешността на Тракия, за които се предполага (Hadrianopolis), или е доказано (Philippopolis, Bizye), че са достигнали градоустройствен стадий много преди масовата урбанизация на провинцията в края на I – началото на II в. сл. Хр. Съдейки не само по посочените нумизматични паметници, но и при цялостния анализ на проблематиката, може да се предположи, че култът към Хермес е популярен в тези градски центрове още през елинистическата епоха. По иконографски белези, псевдоавтономните монети, сечени от управата на въпросните градове могат да бъдат разделени на две основни групи:

III.1. В тази група влизат монетите, върху чийто аверс е представен „бюст на Хермес“ с петасос на главата. Обикновено богът е изобразен младолик и голобрад (Кожухаров 1990: 13 – 14; Колев 1989: № № 8 – 10; Мушмов 1912: № № 3446, 4392; Юрукова 1987: № 702; Jurukova 1981: № 175; Schönert 1965: № № 74, 182 – 189; Schönert-Geiss 1972: № № 1976, 1992 – 2008), но върху монети на Philippopolis (Колев 1989, № № 6 – 7) се из-

ползва архаичната му иконография с по-възрастно изражение и брада. Най-често върху реверса е представен основният атрибут на бога – крилатият кадуцей (Колев 1989: 7 – 10; Мушмов 1912: № 3446; Jurukova 1981: № 175; Schönert 1965: № № 74, 182 – 189; Schönert-Geiss 1972: № № 1992 – 2008), но са възможни и други реверсни типове: триножник – Philippopolis (Колев 1989: № 6), грозд – Hadrianopolis (Юрукова 1987: № 702), орел с лавров венец в клюна – Hadrianopolis (Кожухаров 1990: 13 – 14) или звезда с осем лъча – Byzantium (Schönert-Geiss 1972: № 1976).

III.2. При другата основна група върху аверса са представени алегорични изображения на митичния главен бог-основател или покровител на града, а върху реверса изображения на Хермес, или неговите атрибути. При псевдоавтономните монети на Tomis, върху лицевите печати е изобразен брадат бюст на Херакъл (Pick, Regling 1910: № № 2545, 2546; Мушмов 1912: № № 1775, 1776) или младежки бюст на митичния основател на града – Tomos (Pick, Regling 1910: № 2554; Мушмов 1912: № 1778), при тези на Mesembria – Деметра (Манов 1999: 11 – 13; Карайотов 2000: 78), а при монетите на Perinthus – бюст на градското божество с *corona muralis* (Schönert 1965: № 74). Върху реверса на монетите от Tomis може да бъде представен „Хермес, изправен с кесия и кадуцей в ръце“ (Pick, Regling 1910: № № 2545, 2554; Мушмов 1912: № № 1775, 1778) или бюст на бога с петасос на главата (Pick, Regling 1910: № 2546; Мушмов 1912: № 1776), върху този на Mesembria – кадуцей (Манов 1999: 11 – 13; Карайотов 2000: 78), докато при емисията от Perinthus се наблюдава композиция от изправена херма до амфора, зад които се подават палмова клонка и тирс (Schönert 1965: № 74).

Извършеният нумизматичен анализ показва, че въпреки своята привидна константност, изображенията на Хермес са сред едни

от най-често срещаните върху реверсните печати от двете провинции. Разбира се, тази тенденция е възможно да бъде обяснена, както със сходството в гравьорските модели в по-голяма част от Империята, така и с факта, че в римската си иконография, Хермес-Меркурий е възприеман преди всичко като покровител на търговията и паричните взаимоотношения. И все пак, традициите в монетосеченето от предходната епоха в някои от гръцките полиси по тракийското крайбрежие (най-вече Аenus, както и Tomis, Odessus, Abdera, Maroneia, Selymbria и Sestus), наличието на голям брой емисии

от псевдоавтономни монети, дори и в градове от вътрешността на Тракия (Philippopolis, Hadrianopolis, Bizye), както и изображенията със специфичен локален характер (*Хермес, Орфей и Евридика* (II.1); *Хермес, яздец овен* (II.7); *Итифалическа херма* (II.8); *Храм със статуя на Хермес* (II.6); *Ἑρμῆς Δισκοβόλος* (II.30); *Хермес с малкия Дионис* (II.2)) са предпоставка за предположението, че някои градски монетарници пускат в обръщение емисии, които са пряко повлияни от местните религиозни възприятия, свързани с почитта към бога в двете провинции (Драганов 2012: 44).

ПРИЛОЖЕНИЕ

I. Конвенционални изображения

I.1. „Хермес прав, гол, с небрежно прехвърлена през ръката му хламида, държащ двата основни атрибута – кесия и кадуцей“

SERDICA

Caracalla

Av. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΣΕΥ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ. Глава на Каракала с венец, обърната надясно.

Rev. ΟΥΛΠΙΑΣ ΣΕΡΔΙΚΗΣ. Хермес изправен наляво, държи кесия и кадуцей, през лявото му рамо е праметната хламида.

Мушмов 1926: № 416; Varbanov 2005c: № 2200. 29 мм.

I.2. „Хермес гол, с петасос на главата, седнал върху скала, с крилат кадуцей в ръка“

PAUTALIA

Marcus Aurelius

Av. ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ. Глава на Марк Аврелий с венец, обърната надясно.

Rev. ΠΑΥΤΑΛΙΩΤΩΝ. Хермес, обърнат наляво, седи върху скала и държи кадуцей.

Varbanov 2005b: № 4456. 17 мм.

I.3. „Бюст на Хермес“

HADRIANOPOLIS

Commodus

Av. ΑΥ Κ Λ ΑΥ ΚΟΜΟΔΟΣ. Бюст на Комод с венец, ризница и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Бюст на Хермес надясно. Зад лявото рамо се забелязва краят на кадуцей.

Юркова 1987: № 156; Varbanov 2005b: № 3263. 17 мм.

I.4. „Кадуцей“

TOMIS

Caligula

Av. ΓΑΙΟΥΣ ΚΑΙΣΑΡ. Глава на Калигула с венец, обърната надясно.

Rev. ΤΟΜ ΝΗΓΗΤΟΡΙΔΟΥ. Кадуцей.

Мушмов 1912: № 1791; Varbanov 2005a: № 4629. 14 мм.

II. Локални изображения

II.1. „Хермес, Орфей и Евридика“

HADRIANOPOLIS

Gordian III

Av. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ ΑΥΓ. Бюст на Гордиан III с лъчеста корона, ризница и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Евридика с воал, изправена, en face, с глава, обърната наляво, между Хермес и Орфей. Вляво и вдясно от групата са изобразени дребни речни божества, държащи тръстикови стебла. В отреза е представено легнало и трето, по-голямо, речно божество.

Юркова 1987: № 449; Varbanov 2005b: № 3785. 30 мм.

II.2. „Хермес с малкия Дионис“

PAUTALIA

Caracalla

N104 Av. AY K M AYP ANTΩNINOC. Бюст на Каракала с венец, ризница и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. ΗΓ ΣΙΚΙΝΝΙΟΥ ΚΛΑΡΟΥ ΟΥΛΠΙΑΣ ΠΑΥΤΑΛΙΑΣ. Хермес е представен прав, гол, *en face*, с глава леко обърната надясно, опората е върху десния му крак, а левият е леко присвит в коляното. В дясната ръка държи кадуцей, а в лявата, която е подпряна на висока профилирана колона, отчасти покрита от хламидата му, държи малкия Дионис, с протегнати напред ръце.

Ruzicka 1932-1933: № 516; Varbanov 2005b: № 4944. 30 мм.

II.3. „Εριής Δισκοβόλος“

PHILIPPOPOLIS

Commodus

Av. AY T KAI Λ AYPH KOMOΔOC. Младежка глава на Комод с буйна, късо подстригана, къдрава коса. Голямо, широко отворено око, дълъг и подчертано широк в основата нос. Лицето е покрито с късо подстригана къдрава брада и малки тънки мустаци. Главата е обърната надясно.

Rev. ΗΓΕ COYEA ΜΑΡΚΙΑΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Хермес с петасос, гол, прав, наляво. В дясната ръка, изправена от лакътя, държи пред лицето си къс кадуцей, а в лявата, отпусната край тялото – диск. Вдясно, като подпора на правата фигура, е изобразена ара във вид на кръгла, сложно профилирана в краищата подставка, украсена с гирлянди. Отгоре е поставена урна във вид на хидрия, в устието, на която има палмово клонче. Пред краката на бога са гравирани, опрени на земята и полунаведени с горния си край наляво, две копия. Пред тях, долу, са поставени двойка металически валяци (*μωρηκες*), свързани с тясно кожено ремъче. Под цялата сцена е изобразена подставка.

Мушмов 1924: № 169; Колев 1992: 120, № 1; Varbanov 2005c: № 924. 30 мм.

II.4. „Хермес, стъпил върху скала“

NICOPOLIS AD ISTRUM

Diadumenian

Av. K M OΠEΛ ΔΙΑΔΟΥΜΕΝΙΑΝOC. Бюст на Диадумен с ризница и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. VΠ CTAΠI ΛOΓΓIHOV NIKOΠOΛITΩN ΠPOC ICTPΩ. Хермес прав, гол, обърнат наляво, с десния крак е стъпил върху скала. В дясната ръка държи кадуцей, а в лявата, около която е увита хламида – кесия.

Мушмов 1912: № 1367; Pick, Regling 1910: № 1849; Varbanov 2005a: № 3761. 26 мм.

II.5. „Хермес, подпрян на колона“

HADRIANOPOLIS

Gordian III

Av. AVT K M ANT ΓOPΔΙΑΝOC. Глава на Гордиан III с венец, надясно.

Rev. AΔPIAHOΠOΛEITΩN. Хермес изправен, гол, *en face*, с глава, обърната надясно. В лявата ръка, с която се подпира на поставена върху ниска колонка херма, държи кадуцей, а дясната е поставена на кръста. Левият крак е кръстосан пред десния.

Юрукова 1987: № 683; Varbanov 2005b: № 3923. 16 мм.

II.6. „Храм със статуя на Хермес“

ΡΗΙΠΡΡΟΡΟΛΙΣ

Elagabalus

Av. AVT K M AVP ANTΩNEINOC. Бюст на Елагабал с венец, ризница и драпирана мантия, обърнат надясно. Държи щит и копие.

Rev. ΜΝΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΩΣ ΝΕΩΚΟΡΟΥ. Хексастилен храм, в средата статуя на Хермес, изправен, обърнат наляво. В едната ръка държи кадуцей, а в другата кесия. Върху фронтона е изобразен щит.

Varbanov 2005c: № 1663. 28 мм.

II.7. „Хермес, яздец овен“

ΡΗΙΠΡΡΟΡΟΛΙΣ

Geta

Av. AYΤ K Π CΕΠΤΙ ΓΕΤΑC. Бюст на Гета с венец и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Хермес, яздец овен в ход надясно. В дясната ръка, протегната напред държи кадуцей, хламидата на бога се спуска върху овена.

Мушмов 1924: № 460; Varbanov 2005c: № 1563. 19 мм.

II.8. „Итифалическа херма“

Ο-В ΙΜΒΡΟC

Augustus

Av. CΕΒΑC. Глава на Август, обърната надясно.

Rev. Итифалическа херма (Хермес-Имбрамос?).

Varbanov 2005c: № 2736. 18 мм.

III. Изображения върху

псевдоавтономни монети

III.1. „Псевдоавтономни монети с бюст на Хермес върху аверса“

ΡΗΙΠΡΡΟΡΟΛΙC

80-те години на I в. сл. Хр.

Av. Голобрада младежка глава на Хермес с петасос, наляво. Наоколо зрънчест кръг.

Rev. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Крилат кадуцей, изправен в средата на монетното поле. Наоколо зрънчест кръг.

Колев 1989: № 9. 16 мм.

III.2. „Псевдоавтономни монети с алегорични изображения на митичния главен бог-основател или покровител на града върху аверса и изображения на Хермес, или неговите атрибути върху реверса“

ΤΟΜΙC

138-192 год. сл. Хр.

Av. Брадат бюст на Херакъл, обърнат надясно.

Rev. ΤΟΜΙΤΩΝ. Хермес прав, наляво, държи кесия и кадуцей. Около ръката му е увита хламида.

Pick, Regling 1910: № 2545; Мушмов 1912: № 1775. 15 мм.

- Градски монетарници в провинции Долна Мизия и Тракия, които емитират реверсни печати с изображенията на Хермес-Меркурий през римската епоха.
- Градски монетарници, които емитират реверсни печати с изображенията на Хермес-Меркурий, както през елинистическата, така и през римската епоха.
- Градски монетарници, които емитират реверсни печати с изображенията на Хермес през класическата и елинистическата епоха.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Буюклиев 1972:** Христо Буюклиев. Паметници на Хермес от Старозагорско. – *Известия на Археологическия Институт*, XXXIII (1972), Сборник в чест на Д. П. Димитров, 189 – 194. [Hristo Buyukliev. Pametnitsi na Hermes ot Starozagorsko. – *Izvestia na Arheologicheskia Institut*, XXXIII (1972), Sbornik v chest na D. P. Dimitrov, 189 – 194.]
- Величковић 1972:** Миливоје Величковић. Римска ситна бронзана пластика у народном музеју. – В: *Антика*. IV. Београд, 1972. [Milivoje Velichkoviћ. Rimska sitna bronzana plastika u narodnom muzeju. – V: *Antika*. IV. Beograd, 1972.]
- Велков 1925:** Иван Велков. Новооткрити старини. – *Известия на Българския Археологически Институт*, III (1925), 248 – 253. [Ivan Velkov. Novootkriti starini. – *Izvestia na Balgarskia Arheologicheski Institut*, III (1925), 248 – 253.]
- Владкова 2009:** Павлина Владкова. Античен производствен център при Павликени (Долна Мизия) – периодизация и производства. Част първа. – *Археология*, L (2009), 1-2, 41 – 51. [Pavlina Vladkova. Antichen proizvodstven tsentar pri Pavlikeni (Dolna Mizia) – periodizatsia i proizvodstva. Chast parva. – *Arheologia*, L (2009), 1-2, 41 – 51.]
- Герасимов 1931-1934:** Тодор Герасимов. Няколко монети и медальони от Филипопол. – *Годишник на Пловдивската Народна Библиотека и Музей*, (1931-1934), 117 – 130. [Todor Gerasimov. Nyakolko moneti i medalyoni ot Filipopol. – *Godishnik na Plovdivskata Narodna Biblioteka i Muzey*, (1931-1934), 117 – 130.]
- Герасимов 1958:** Тодор Герасимов. Бележки върху Питийските, Александрийските и Кендризийските игри във Филипопол. – В: *Сборник в чест на акад. Д. Дечев*. София, 1958, 289 – 304. [Todor Gerasimov. Belezhki varhu Pitiyskite, Aleksandriyskite i Kendriziyskite igri vav Filipopol. – V: *Sbornik v chest na akad. D. Dechev*. Sofiya, 1958, 289 – 304.]
- Добруски 1901:** Вацлав Добруски. Материали по археологията на България. Паметници открити в стария Никюп. – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XVIII (1901), 705 – 749. [Vatslav Dobruski. Materiali po arheologiyata na Bulgariya. Pametnitsi otkriti v stariya Nikyup. – *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*, XVIII (1901), 705 – 749.]
- Добруски 1901а:** Вацлав Добруски. Материали по археологията на България. Надписи и паметници от Тракия. – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XVIII (1901), 771 – 793. [Vatslav Dobruski. Materiali po arheologiyata na Bulgaria. Nadpisi i pametnitsi ot Trakia. – *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*, XVIII (1901), 771 – 793.]
- Драганов 2012:** Божидар Драганов. Изображения на Хермес върху монетите на Philippopolis (I – III в. сл. Хр.). – В: *Труды совместной музейно-археологической экспедиции. Выпуск I*. Брянск – Пловдив, 2012, 39 – 53. [Bozhidar Draganov. Izobrazheniya na Hermes varhu monetite na Philippopolis (I – III v. sl. Hr.). – V: *Trudui sovместnoy muzeyno-arheologicheskoy ekspeditsii. Vipusk I*. Bryansk – Plovdiv, 2012, 39 – 53.]
- Драганов 2006:** Димитър Драганов. *Монетосеченето на Деултум*. Русе, 2006. [Dimitar Draganov. *Monetosecheneto na Deultum*. Ruse, 2006.]
- Карайотов 2000:** Иван Карайотов. Колониалните монети на Месамбрия. – В: *Jubileus III. Сборник в памет на професор Борис Геров*. София, 2000, 78 – 88. [Ivan Karayotov. Kolonialnite moneti na Mesambria. – V: *Jubileus III. Sbornik v pamet na profesor Boris Gerov*. Sofiya, 2000, 78 – 88.]
- Кожухаров 1990:** Росен Кожухаров. Нов тип псевдоавтономна монета на Хадрианопол. – *Нумизматика*, XXIV (1990), 2, 13 – 14. [Rosen Kozuharov. Nov tip psevdavtonomna moneta na Hadrianopol. – *Numizmatika*, XXIV (1990), 2, 13 – 14.]

- Колев 1989:** Камен Колев. Уникални псевдоавтономни Филипополски монети. – *Известия на музеите от Южна България*, XV (1989), 165 – 187. [Kamen Kolev. Unikalni psevdovavtonomni Filipopolski moneti. – *Izvestia na muzeite ot Yuzhna Balgariya*, XV (1989), 165 – 187.]
- Колев 1992:** Камен Колев. Тържествени игри и състезания във Филипопол (Пловдив) по времето на Комод, организирани през 182 година. – *Известия на Музеите в Южна България*, XVIII (1992), 119 – 135. [Kamen Kolev. Tarzhestveni igri i sastezaniya vav Filipopol (Plovdiv) po vremeto na Komod, organizirani prez 182 godina. – *Izvestia na Muzeite v Yuzhna Balgariya*, XVIII (1992), 119 – 135.]
- Манов 1999:** Методи Манов. Рядка бронзова монета от Месамбрия. – *Археологически вестник*, I (1999), 11 – 13. [Metodi Manov. Ryadka bronzova moneta ot Mesambriya. – *Arheologicheski vesti*, I (1999), 11 – 13.]
- Мушмов 1912:** Никола Мушмов. *Античните монети на Балканския полуостров, и монетите на българските царе*. София, 1912.
- Мушмов 1924:** Никола Мушмов. Античните монети на Пловдивъ. – *Годишник на Народната Библиотека в Пловдив*, 1924, 181 – 287. [Nikola Mushmov. Antichnite moneti na Plovdiva. – *Godishnik na Narodnata Biblioteka v Plovdiv*, 1924, 181 – 287.]
- Мушмов 1926:** Никола Мушмов. Монетите и монетарниците на Сердика. – В: *Материали за историята на София. Книга VI*. София, 1926. [Nikola Mushmov. Monetite i monetarnitsite na Serdika. – V: *Materiali za istoriyata na Sofia. Kniga VI*. Sofia, 1926.]
- Найденова 1988:** Върбинка Найденова. Римска реплика на Хермес Дионисофор от Рациария. – *Нумизматика*, XXII (1988), 1, 24 – 27. [Varbinka Naydenova. Rimska replika na Hermes Dionisofor ot Ratsiariya. – *Numizmatika*, XXII (1988), 1, 24 – 27.]
- Филипова 2003:** Светослава Филипова. Монета на Пауталия с едикула на Хермес. – *Известия на Исторически Музей Кюстендил*, IX, (2004), 71 – 72. [Svetoslava Filipova. Moneta na Pautalia s edikula na Hermes. – *Izvestia na Istoricheski Muzey Kyustendil*, IX, (2004), 71 – 72.]
- Филов 1910 – 1911:** Богдан Филов. Археологически паралели. – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XXVI (1910-1911), 1, 1 – 80. [Bogdan Filov. Arheologicheski paraleli. – *Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina*, XXVI (1910-1911), 1, 1 – 80.]
- Филов 1913:** Богдан Филов. Новооткрити старини. – *Известия на Българското Археологическо Дружество*, III (1913), 328 – 339. [Bogdan Filov. Novootkriti starini. – *Izvestia na Balgarskoto Arheologicheskoto Druzhestvo*, III (1913), 328 – 339]
- Христова, Жеков 2006:** Нина Христова, Господин Жеков. *Монетосеченето на градовете в Долна Мизия. I – III в. Дионисопол*. Благоевград, 2006. [Nina Hristova, Gospodin Zhekov. *Monetosecheneto na gradovete v Dolna Mizia. I – III v. Dionisopol*. Blagoevgrad, 2006.]
- Щербакова 1983:** Вера Щербакова. Геммы с изображением Гермеса из Херсонесских находок. – *Краткие сообщения института археологии*, CLXXIV (1983), 86 – 91. [Vera Shterbakova. Gemmi s izobrazheniem Germesa iz Hersonesskih nahodok. – *Kratkie soobshtenia instituta arheologii*, CLXXIV (1983), 86 – 91.]
- Юркова 1982:** Йорданка Юркова. Митът за Орфей и монетосеченето на тракийските градове. – *Нумизматика*, XVI (1982), 3, 5 – 12. [Yordanka Yurukova. Mitat za Orfey i monetosecheneto na trakiyskite gradove. – *Numizmatika*, XVI (1982), 3, 5 – 12.]
- Юркова 1987:** Йорданка Юркова. *Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия. II – III век. Хадрианопол*. София, 1987. [Yordanka Yurukova. *Monetosecheneto na gradovete v Dolna Mizia i Trakia. II – III vek. Hadrianopol*. Sofia, 1987.]
- Filow 1914:** Bogdan Filow. Archäologische Funde im Jahre 1913. Bulgarien. – *Archäologischer Anzeiger*, XXIX (1914), 416 – 429.
- Jurukova 1973:** Jordanka Jurukova. Die Munzprägung von Deultum. – In: *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike*. VIII. Berlin, 1973.

- Jurukova 1981:** Jordanka Jurukova. Die Munzprägung von Bizye. – In: *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike*. XVIII. Berlin, 1981.
- Kalinka 1898:** Ernst Kalinka. Antiken zu Perinth. – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*. Beiblatt, I (1898), 105 – 122.
- Kazarow 1929:** Gawril Kazarow. Neue Denkmäler zur Religions-Geschichte Thrakiens. – *Archäologischer Anzeiger*, XLIV (1929), 3-4, 303 – 324.
- Kerenyi 1996:** Karl Kerényi. *Hermes. Guide of Souls*. Woodstock, 1996.
- Kraft 1972:** Konrad Kraft. *Das System der kaiserzeitlichen Münzprägung in Kleinasien. Materialien und Entwürfe*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, Istanbuler Forschungen 29, 1972.
- Menzel 1970:** Heinz Menzel. Observations on Selected Roman Bronzes in the Master Bronzes Exhibition. – In: *Art and Technology. A Symposium on Classical Bronzes*. Cambridge. 02 – 04. 12. 1967. London, 1970, 221 – 234.
- Oggenova-Marinova 1975:** Liuba Oggenova-Marinova. *Statuettes en bronze du Musee national archiologique a Sofia*. Sofia, 1975.
- Pick 1898:** Behrendt Pick. Trakische Münzbilder. – *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, XIII (1898), 2, 134 – 174.
- Pick, Regling 1910:** Behrendt Pick, Kurt Regling. *Die Antiken Munzen Nord-Griechenlands. Band I. Teil 2. Dacien und Moesien*. Berlin, 1910.
- Ruzica 1932-1933:** Leon Ruzicka. Die Münzen von Pautalia. – *ИБАИ*, VII (1932-1933), 1 – 216.
- Schönert 1965:** Edith Schönert. *Griechisches Munzwerk. Die Munzprägung von Perinthos*. Berlin, 1965.
- Schönert-Geiss 1972:** Edith Schönert-Geiss. *Griechisches Munzwerk. Die Munzprägung von Byzantion*. Teil II: Kaiserzeit, Berlin, 1972.
- Schönert-Geiss 1987:** Edith Schönert-Geiss. Die Munzprägung von Maroneia. – In: *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike*. XXVI. Berlin, 1987.
- Sena Chiesa 1966:** Gemma Sena Chiesa. *Gemme del Museo Nazionale di Aquileia*. Padova, 1966.
- Siebert 1990:** Gérard Siebert. Hermes. – In: *Lexicon Iconographicum Mythologicae Classicae*. Zyrich – München, V (1990), 1, 285 – 387.
- Simon, Bauchhens 1992:** Erika Simon, Gerhard Bauchhens. Mercurius. – In: *Lexicon Iconographicum Mythologicae Classicae*. Zyrich – München, VI (1992), 1, 500 – 554.
- Stewart 2003:** Peter Stewart. *Statues in Roman Society. Representation and Response*. New-York, 2003.
- Münzer, Strack 1912:** Friedrich Münzer, Max Strack. *Die Antiken Munzen Nord-Griechenlands. Band II. Die Antiken Munzen von Thrakien*. Berlin, 1912.
- Varbanov 2005a:** Ivan Varbanov. *Greek Imperial Coins. Vol. I. Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior*. Bourgas, 2005.
- Varbanov 2005b:** Ivan Varbanov. *Greek Imperial Coins. Vol. II. Thrace (from Abdera to Pautalia)*. Bourgas, 2005.
- Varbanov 2005c:** Ivan Varbanov. *Greek Imperial Coins. Vol. III. Thrace (from Pautalia to Trajanopolis)*. Bourgas, 2005.

Гл. ас. д-р Божидар Драганов,
 ПУ „Паисий Хилендарски“,
 e-mail: b.draganov@abv.bg